

MASARYKOVA UNIVERZITA

STŘEDISKO PRO POMOC STUDENTŮM SE SPECIFICKÝMI NÁROKY

Úvod do lexikografie znakových jazyků

Podzimní semestr 2013

Petr Peňáz, Roman Vojtechovský
Brno, 12. prosince 2013

Lexikologie a lexikografie

Lexikologie

- teorie slovní zásoby jazyka

Lexikografie

- teorie a praxe záznamu slovní zásoby jazyka
(zpracování slovníků)

I. Základy lexikologie

Základní lexikologické pojmy

Lexém

- základní lexikální jednotka
- fonologicky a sémanticky autonomní

Lexikum

- slovní zásoba konkrétního jazyka
- tvořeno lexikálními jednotkami (*lexical item*) odvozenými z množiny dostupných lexémů motivovanými a nemotivovanými postupy

Struktura lexika

Lexikální jádro

- příbuzenské vztahy, obydlí, části těla, klíčová zvířata a rostliny, klíčové přírodní jevy, vztahy prostorové a časové

Lexikální periferie

- **frekvenční omezení**
 - ojedinělý výraz
- **časové omezení**
 - archaismus
 - historismus
 - neologismus
- **stylové omezení (sociální, teritoriální)**
 - poetismus, vulgarismus
 - dialektismus
 - odborný termín

Typologie lexikálních jednotek

Pojmenování nemotivovaná

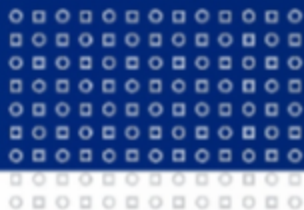
- prostý lexikální kořen (s případným gramatickým afixem)
- příklady: *les, hodit, kniha, místo*

Pojmenování motivovaná

(odvozená od nemotivovaných)

- **jednoslovná**
 - derivovaná: *lesní, hodina, knížka, umístit*
 - komponovaná: *lesopark, normohodina, místopis*
- **víceslovná**
 - sdružená: *lesní žínka, parkovací hodiny, umístit na web*
 - frazeologická: *černý les, hodina duchů, smolná kniha*

Analýza nemotivovaného lexika

Sémém

- samostatný význam lexému
 1. invariantní (primární význam)
 2. variantní (sekundární, přenesený význam)

Sém

- sémantický rys, nezávislý na konkrétním lexému
- pokrývá obvykle menší část sémantického pole než význam (sémém je množina sémů ustálená v daném jazykovém systému)

Analýza českého lexému *jazyk*

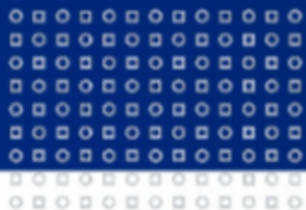
Invariantní sémém

- svalový výběžek v ústech sloužící k přijímání potravy, u lidí i k artikulaci řeči

Variantní sémémy

1. předmět ve tvaru lidského jazyka
2. lidská řeč, jazyková komunikace
3. systém prostředků sloužících k jazykové komunikaci
4. komunikační systém s vlastnostmi analogickými lidské řeči

II. Základy lexigrafie mluvených jazyků

Typologie slovníků

Typologie podle účelu:

I. slovník překladový (vícejazyčný)

- *srovnává více jazyků*
- *místo vymezení nabízí ekvivalent v druhém jazyce*

II. slovník výkladový (jednojazyčný)

- *vysvětluje slova jednoho jazyka (zpravidla tímž jazykem)*
- *popisuje význam slov za pomoci jiných slovních jednotek*

III. slovník etymologický

- *popisuje vývoj slov (jejich formy i jejich významu) v jednom nebo více jazycích*
- *používán pro zjištění nejstaršího dokladu určitého slova v historických dokumentech a pro zjištění původu slova*

Typologie slovníků

Příklady typů slovníku podle účelu:

I. slovník překladový (vícejazyčný)

[Google Translator](#)

www.slovník.cz

Překladové slovníky Lingea

II. slovník výkladový (jednojazyčný)

[Merriam Webster](#)

[Příruční slovník českého jazyka](#)

III. slovník etymologický

[Online Etymology Dictionary](#)

[Etymologický slovník českého jazyka online](#)

Typologie slovníků

Podle zachycené části slovní zásoby

A. slovník terminologický (encyklopedický)

- vysvětluje **pojmy odborné disciplíny** pomocí slov
- k vymezení významu používá terminologie příslušné odborné nebo vědecké disciplíny

B. slovník (obecně)jazykový

- vysvětluje **slova (lexémy)** pomocí jiných slov
- k vymezení významu používá základní slovní zásobu

Typologie slovníků

Podle zachycené části slovní zásoby

B. slovník (obecně)jazykový

(a) obecný (celonárodní) deskriptivní slovník, tezaurus

- *popisuje slova jazyka bez ohledu na jejich příslušnost k útvarům časovým, teritoriálním nebo stylistickým*

(b) dílčí deskriptivní slovník

- *definuje lexikum specifického jazykového útvaru, vymezeného časově (historický jazyk, soudobý jazyk), teritoriálně (dialekty), sociálně (stylistické útvary, slang) nebo frekvenčně*

(c) slovník preskriptivní (normativní)

- *dílčí slovník vymezující lexikum potvrzené určitou normou nebo kodifikací, typicky lexikum spisovného jazyka*

Typologie slovníků

Příklady slovníků podle zachycené části slovní zásoby

A. slovník terminologický

I. překladový

[Hort-Filová, Matematický slovník](#)

II. výkladový (encyklopedický)

[Wikipedia. The Free Encyclopedia](#)

B. slovník (obecně)jazykový

(a) obecný (celonárodní) deskriptivní slovník, thesaurus

[Liddell-Scott: A Greek-English Lexicon](#)

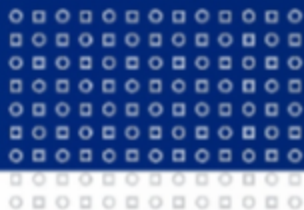
(b) dílčí deskriptivní slovník

[Slovník valašského nářečí](#)

(c) slovník normativní

[Internetová jazyková příručka ÚJČ AV ČR](#)

Typologie slovníků

Podle způsobu uspořádání slovní zásoby

1. slovník pojmově (konceptuálně) řazený

tematické řazení do sémantických tříd (podle významu),
nemá jednoznačný sled,

2. slovník obrazový

tematické řazení do sémantických tříd (podle významu),
použitelné jen pro konkréta: řadicím prvkem je ilustrace s vysvětlivkami

3. slovník řazený podle konvenčního sledu grafémů

- podle sledu znaků alfabetských nebo sylabických písem
 - podle prvního písmene slova
 - podle posledního písmene slova (retrográdní)
- podle kořenů (radikálů) logografických písem

4. slovník uspořádaný na principu databáze

Typologie slovníků

Příklady slovníků podle způsobu uspořádání slovní zásoby

1. slovník pojmově (konceptuálně) řazený

[WordNet Search](#)

2. slovník obrazový

[Merriam-Webster: Visual Dictionary Online](#)

3. slovník řazený podle konvenčního sledu grafémů

- podle sledu znaků alfabetských nebo sylabických písem
 - podle prvního písmene slova
 - podle posledního písmene slova (retrográdní)

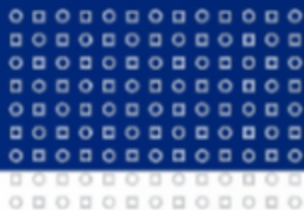
[Slovník česko-ČZJ a ČZJ-český online](#)

- podle kořenů (radikálů) logografických písem

[Japonské slovníky kanji](#)

4. slovník uspořádaný na principu databáze

Typologie slovníků

Podle použitého média (nosiče)

1. slovník psaný nebo tištěný na pevném materiálu

- jediná dostupná technika do konce 20. stol.,
- [u tezurů dosahuje tisíců stran](#)

2. multimedialní slovník analogový

- v případě mluvených jazyků téměř nevyužívaná technika
- v případě ZJ technika používaná v 80. a 90. letech min. století

3. elektronický slovník offline

- u mluvených i znakových jazyků převládající technika od 90. let 20. stol. (v případě mluvených jazyků zpravidla jako kombinace tisku a nosiče el. aplikace)

4. elektronický slovník online

- technika používaná od 90. let jak k amatérským a školním aplikacím, tak k velkým prestižním projektům (Perseus, MW, TLF, Duden)

III. Základy lexigrafie znakových jazyků

Ukázky slovníků znakových jazyků

Příklady typů slovníku podle účelu:

I. slovník překladový (vícejazyčný)

- jediný běžně doložený typ
- z historických důvodů a vzhledem k obtížím se zápisem ZJ zpravidla určen k překladu **do ZJ**
 - za účelem porozumění studia znakového jazyka
[ASL: www.handspeak.com](http://www.handspeak.com)
 - za účelem studia mluveného jazyka
[SignOn One](#)
 - vícejazykový
[Spread the Sign](#)

Ukázky slovníků znakových jazyků

Příklady typů slovníku podle účelu:

II. slovník výkladový (jednojazyčný)

- prakticky se nevyskytuje u slovníků obecně jazykových
- objevuje se u slovníků terminologických, kde však jde o výklad příslušných termínů mluveného jazyka přeložených do ZJ:

Minimum neslyšícího podnikatele. APPN Praha 2006

nebo dokonce ponechaných v mluveném jazyce:

Terminologický slovník oboru dramatická výchova. JAMU Brno

Znakový výkladový slovník elektrotech. pojmů. Free Art Records 2007

III. slovník etymologický

- prakticky se nevyskytuje

Ukázky slovníků znakových jazyků

Příklady slovníků podle uspořádání slovní zásoby

1. slovník pojmově (konceptuálně) řazený

Langer, Jiří, a kol. Slovník vybraných pojmů znakového jazyka pro oblast biologie člověka a zdravotní vědy. Praha: Fortuna, 2008.

2. slovník obrazový

SignLex: Lexikon der IT Grundbegriffe. FH Joanneum Graz

3. slovník řazený podle konvenčního sledu grafémů

- podle sledu znaků alfabetských nebo sylabických písem
 - možný pouze na základě transkripce:
[SignPuddle Online - Slovník CZ](#)
 - často se objevuje řazení podle alfabetského sledu ekvivalentů v nejbližším mluveném jazyce
[LSF Dico Metz](#)

Ukázky slovníků znakových jazyků

Příklady slovníků podle uspořádání slovní zásoby

3. slovník řazený podle konvenčního sledu grafémů

- podle kořenů (radikálů) logografických písem

[LSF Dico Metz](#)

Slovník znakového jazyka: terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence. Praha: FRPSP, 2005.

4. slovník uspořádaný na principu databáze

- v případě ZJ vlastně jediné účelné řešení

[Slovník česko-ČZJ a ČZJ-český online](#)

MASARYKOVA UNIVERZITA

STŘEDISKO PRO POMOC STUDENTŮM SE SPECIFICKÝMI NÁROKY

Úvod do lexikografie znakových jazyků II

Podzimní semestr 2013

Petr Peňáz, Roman Vojtechovský
Brno, 19. prosince 2013

Lexikografie

- „zabývající se teorií a praxí tvorby slovníků“
- rok 1965 – datum vzniku **lexikografie znakových jazyků**
 - slovník ZJ založený na lingvistických principech: *A Dictionary of American Sign Language* (Stokoe – Casterline – Croneberg)
 - to neznamená, že přístup ke zpracování slovní zásoby ZJ byl od té doby čistě lingvistický a že se lexikografie vyvíjela přímočaře bez větších obtíží

Slovníky českého znakového jazyka

- první československý slovník:
Frekvenční slovník posunkové řeči (1986)
- první český slovník:
Slovník znakové řeči (1988)
- médium uložení slovníku:
knižní, videokazeta, CD, DVD, internet
- nejsou k dispozici žádné historické slovníky ČZJ
(diachronní slovníky)

Metodologie sběru jazykového materiálu

- **heslář** (seznam lexikálních jednotek)
- sběr lexikálních jednotek ZJ:
 1. **jazyková data ZJ se získávají prostřednictvím ZJ**
 2. **jazyková data ZJ se získávají ZJ prostřednictvím jiného, mluveného jazyka**

1.1 Sběr jazykových dat ZJ prostřednictvím mluveného jazyka

- v praxi **bohužel** nejrozšířenější způsob
- při elicítaci se obvykle postupuje 2 způsoby:
 1. seznam slov mluveného jazyka v písemné formě – úkol respondenta je převést jednotlivá slova na znaky
 2. konfrontování se slovy zařazenými v jednom či více kontextech v písemné formě – úkol respondenta – překlad celých vět do ZJ, nebo pouze v překladu vybraných slov – kontext má dopomoci správně pochopit význam slova

1.1 Sběr jazykových dat ZJ prostřednictvím mluveného jazyka

- výhoda – pro slyšící lexikografy jednodušší a zabere méně času než např. nahrávání spontánních projevů ve ZJ a následné zjišťování citátových forem znaků
- nevýhoda – nemůžeme počítat s tím, že všichni neslyšící respondenti ovládají většinový jazyk (seznam slov nebo text)
 - stává se, že sebrané znaky svým významem slovům vůbec neodpovídají

1.1 Sběr jazykových dat ZJ prostřednictvím mluveného jazyka

- např.:
 - drzý - DRŽÍ
 - závidět - ZA + VIDĚT (kalk)
 - vidět - VĚDĚT
 - povolení - POVOLÁNÍ
 - krize - KŘÍŽ

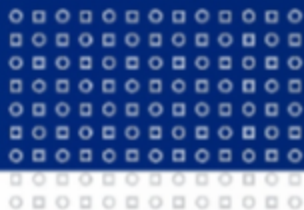

1.2 Sběr jazykových dat ZJ prostřednictvím mluveného jazyka za účasti ZJ

- postup podobný při sběru jazykových dat ZJ prostřednictvím mluveného jazyka
- rozdíl – elicitaci znaků jsou přítomny osoby (slyšící či neslyšící), které ovládají ZJ
- respondentům se předloží lexém mluveného jazyka, ale tento lexém je doplněn výkladem v ZJ, popř. vizualizován obrázkem

2. Sběr jazykových dat ZJ bez účasti mluveného jazyka

- 2 možnosti:
 1. elicitovat znaky na základě neverbálního vyjádření skutečnosti (kresba, fotografie a pod.)
 2. zaznamenávat spontánní jazykové projevy neslyšících a dále s nimi pracovat
- nejnáročnější metoda práce

IV.

Přehled dostupných slovníků českého znakového jazyka

Přehled slovníků

Slovníky tištěné:

- **obecnějazykové**
 - PTÁČEK, Václav; BUBERLE, V. *Český slovník znakového jazyka*. [Praha : Česká unie neslyšících, 1997].
 - POTMĚŠIL, Miloň; KUČERA, Pavel. *Všeobecný slovník českého znakového jazyka*. 2 sv. 1. vyd. Praha : Fortuna, 2005-2006.
- **terminologické**
 - BORT, Jiří. *Slovník znaků křesťanských pojmů pro neslyšící*. 1. vyd. Praha : Naděje, 2001.

Slovníky analogové:

- **obecnějazykové**
 - KUBICOVÁ, J. a kol. *Kurs znakové řeči [videokazety] 1-10*. Hradec Králové: Videoton 1991-92.
 - *Základní slovník znakové řeči*. [videokazety] 1-22. Plzeň: Pedagogické centrum, 19-?.

Přehled slovníků

Elektronické slovníky offline:

- **obecnějazykové**

- *Kurz české znakové řeči [CD-ROM] 1-4.* Brno: Unie neslyšících 2002-2006.
- LANGER, J. *Znaková zásoba českého znakového jazyka.* 1. – 4. díl [CD-ROM, doprovodný text]. Olomouc: UP, 2004.
- *Moravské varianty znaků českého znakového jazyka.* [Brno] : Trojrozměr ; 3Dimenze, [2009].

- **terminologické**

- *Terminologie pro počítače, internet, tvorbu webových stránek a typografii v českém znakovém jazyce.* Praha : Asociace organizací neslyšících, nedoslýchavých a jejich přátel, 2003.
- VYSUČEK, P.; MOTEJZÍKOVÁ, J. *Specifické znaky [CD-ROM].* Praha: FF UK – Pevnost 2003.

Přehled slovníků

Elektronické slovníky offline:

- **terminologické**

- LANGER, Jiří, a kol. *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast tělesné výchovy a sportu*. Praha: Fortuna, 2006.
- LANGER, Jiří, a kol. *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast vlastivědy*. Praha: Fortuna, 2008.
- LANGER, Jiří, a kol. *Slovník vybraných pojmů znakového jazyka pro oblast biologie člověka a zdravotní péče*. Praha: Fortuna, 2008.
- LANGER, Jiří, a kol. *Slovník vybraných pojmů znakového jazyka pro oblast dopravní výchovy*. Praha : Fortuna: 2009.
- LANGER, Jiří, a kol. *Slovník vybraných pojmů znakového jazyka pro oblast gastronomie a příprava pokrmů*. Praha: Fortuna, 2008.
- HORÁKOVÁ, Radka. *Znaková zásoba terminologických pojmů z oboru speciální pedagogika*. Brno: Pedagogická fakulta MU, 2005.

Přehled slovníků

Elektronické slovníky offline:

- **terminologické**

- *Protetická technologie*. Multimediální uč. text a slovník odborné terminologie. Praha : Jazykové centrum Ulita, 2007.
- *Minimum neslyšícího podnikatele*. Díl 1.-6. [6 DVD-ROM]. APPN: Praha 2006.
- SLÍŽKOVÁ, Lenka. *Zvířátka v českém znakovém jazyce: [zábavný slovník pro děti]*. [1. vyd.]. Praha : Federace rodičů a přátel sluchově postižených, 2006.
- *Evropské státy v českém znakovém jazyce* [CD-ROM]. Praha : FF UK, 2009.
- LINNINGEROVÁ, O., LIEHROVÁ, J., HOLÝ, P. a kol. *Znakový výkladový slovník elektrotechnických pojmů* [CD-ROM]. Výstup projektu EQUAL/2/07. © Free Art Records a MZSŠSP: Valašské Meziříčí 2007.

Přehled slovníků

Elektronické slovníky online:

- **obecnějazykové**

- SignPuddle Online - Slovník CZ [online]. ver. 1.6. SignWriting software. © www.SignWriting.org. Dostupné z URL: <http://www.signbank.org/SignPuddle1.5/index.php?ui=6&sgn=52>.
- Lydell-Olsen, Thomas, a kol. Spread the sign [online]. © [European Sign Language Center](http://www.spreadthesign.com) 2011. Dostupné z URL: [spreadthesign.com](http://www.spreadthesign.com)
- Ticho.cz - Slovník znaků [online]. © 2001-2006. Dostupné z URL: <http://www.ticho.cz/videog.php?kat=znaky>
- *Online slovník českého znakového jazyka* [online]. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. © 2009-2012.
- *Slovník českého znakového jazyka online* [online]. Brno: Masarykova univerzita. © 2009-2012.

Přehled slovníků

Elektronické slovníky online:

- **terminologické**
 - *Terminologický slovník oboru dramatická výchova: český jazyk - český znakový jazyk [online].* Výstup projektu OP VK. Brno: JAMU 2009-2011 Dostupné z URL: <<http://difa.jamu.cz/slovník-vidn/>>